

KRYSTYNA RUSIEWICZ-WOŹNY
Université Adam Mickiewicz

CONSIDERAȚII GENETICE DESPRE CATEGORIA PREPOZIȚIEI ÎN LIMBILE ROMANICE, CU REFERIRE MAI DETALIATĂ LA LIMBA ROMÂNĂ

«Les langues n'offrent pas d'exemples
de création ex nihilo»

(Jean Cervoni)

Abstract. Rusiewicz-Woźny Krystyna, *Considerații genetice despre categoria prepoziției în limbile romănice, cu referire mai detaliată la limba română* [Genetic reflections on the category of preposition in Romance languages with a detailed reference to the Romanian language], *Studia Romanica Posnaniensia*, Adam Mickiewicz University Press, Poznań, vol. XXVII: 2001, pp. 143-151. ISBN 83-232-1039-X, ISSN 0137-2475.

There is a strong connection between the occurrence of prepositions and the reduction of the number of cases. Prepositions and casual flexions have a common objective to assure the placement of a noun in a text conform to syntactic rules. The formation of prepositions can be perceived as a replacement of internal morphology with external morphology.

În vremuri străvechi, prepoziția nu exista, neavînd rațiunea de a fi, întrucît flexiunea nominală asigura, prin bogăția ei, exprimarea tuturor raporturilor posibile între substantivul și celelalte elemente ale frazei¹.

Cîteodată, se simțea totuși că formele cauzale ale substantivului nu aveau o expresivitate cerută. În calitate de completare a insuficienței acesteia, se ajuta probabil în frază un element dotat de sens sub forma unui adverb, care determina sensul verbului. Cu timpul, această simplă vecinătate a adverbului și a numelui flexibil a căpătat o calitate de recțiune. În consecință, coexistența aceasta a adverbului și a desinenței cazuale a transformat adverbul atașat pe lîngă verb într-o prepoziție care regentează, după cum se știe, formele nominale: „legătura dintre prepoziții și adverbe este un lucru bine cunoscut. Încă în indoeuropeană, datorită poziției lor în propoziție, pe lîngă raporturile adverbiale ale unui verb, adverbele au

¹ I. Cervoni, *La préposition*, Paris 1991, Duculot, p. 91.

ajuns să exprime și raporturile dintre un nume și determinantul lui, devenind astfel prepoziții”².

Fulvia Ciobanu atestază³ că procesul acesta a continuat și în limba latină unde încă dintr-o epocă timpurie existau anumite adverbe care puteau fi folosite și ca prepoziții. Unele dintre aceste adverbe au fost de altfel păstrate în limbile romanice, numai în calitate de prepoziții, ca de exemplu: *foras, insuper, versus, subtus, illac*, etc.

O situație asemănătoare întâlnim și mai târziu în limbile romanice, la unele cuvinte care, stînd pe lîngă un verb, sînt adverbe, iar, pe lîngă un nume, devin prepoziții.

Și în româna contemporană unele cuvinte sînt folosite atît ca adverbe, cît și ca prepoziții. Sînt citabile drept ilustrare exemplele următoare:

prepoziții	adverbe
<i>El a fost contra aprobării.</i>	<i>El a fost contra.</i>
<i>Luați-o înaintea coloanei.</i>	<i>Luați-o înainte</i> ⁴ .

În vechia franceză, de exemplu, cele două categorii au fost confundate: „en ancien français, un grand nombre de mots invariables jouaient à la fois le rôle de prépositions et d’adverbes. Au cours de l’histoire de la langue, ces deux parties du discours ont été rigoureusement distinguées; il ne reste plus, en français moderne, que peu de mots (avec, après, contre, depuis, derrière, devant, sans, selon) qui possèdent encore cette double valeur”⁵.

Cervoni recunoaște în franceza contemporană o existență a unor prepoziții care au o predilecție spre readverbializare⁶. De precizat, însă, că însușirea aceasta caracterizează numai prepozițiile mai puțin abstracte, ca de exemplu: *pour* și *contre*, *avec* și *sans*, *avant* și *après*, deci numai prepozițiile mai puțin polivalente decît *de* și *à*.

Fenomenul acesta este menționat și de Grevisse: «Il existe, entre la préposition et l’adverbe, des rapports fort étroits. Dans le français moderne, la distinction s’est nettement établie, mais non sans que le passage reste parfois possible de l’une à l’autre de deux catégories: dans la langue familière, les prépositions »après«, »hors«, »parmi«, s’emploient couramment comme adverbes, et surtout la préposition »avec«⁷.

Martinet, la rîndul lui, explică modul de realizare a menționatei mai sus revenirii prepozițiilor la natura lor primară: „Le transfert, fréquent, de certaines

² F. Ciobanu, *Observații asupra prepozițiilor și locuțiunilor prepoziționale în limba română*, Studii de gramatică, vol. II, 1957, p. 95.

³ Ibidem, p. 96.

⁴ I. Coteanu, *Gramatică, stilistică, compoziție*, București 1990, Ed. Științifică, p. 184.

⁵ F. Brunot, Ch. Bruneau, *Grammaire historique de la langue française*, Paris 1969, Masson et Cie, p. 397.

⁶ J. Cervoni, op. cit., p. 105.

⁷ M. Grevisse, *Le bon usage*, 10e édition, Gembloux, 1975, p. 961.

prépositions dans la classe des adverbes se réalise par la suppression du déterminant, lorsque l'identification de celui-ci est assurée"⁸.

Astfel, prepoziția «avec» din:

Il est parti avec un manteau.

devine adverbul în:

*Il a choisi un manteau et il est parti avec*⁹.

În limba română, pentru a putea fi legat de substantivul pe lângă care era așezat și față de care juca un rol de prepoziție, adverbul, pe de o parte, a primit articolul, faptul care dovedește că, din punct de vedere morfologic, era considerat ca un substantiv determinat de alt substantiv, iar pe de alta, a fost întovărășit de prepoziții, mai ales de prepoziția «de». Acest ultim procedeu este și cel mai vechi.

De remarcat că el a apărut încă în perioada latinei târzii și s-a păstrat în toate limbile romanice; astfel: «foris» sau «foras» a dat:

- > rom. «afară de»,
- > it. «fuor di»,
- > sp. «fuera de»,
- > fr. «hors de»¹⁰.

F. Ciobanu¹¹ susține că procesul articulării adverbelor trebuie considerat anterior secolului al XVI-lea, deoarece în cele mai vechi traduceri românești, articularea adverbului este un fapt obișnuit.

Articolul adverbelor folosite cu valoare de prepoziție trebuie pus pe aceeași treaptă cu prepoziția «de» din locuțiuni prepoziționale. Articularea adverbelor se datorește faptului că un număr foarte mare de locuțiuni prepoziționale provin din locuțiuni adverbiale construite dintr-o prepoziție și un substantiv, ca exemplele:

în față,	în fața,
în dos,	în dosul,

care, conform regurilor limbii române, se articulează când sînt urmate de un atribut în genitiv sau de un adjectiv posesiv. În felul acesta, adverbul din locuțiune a ajuns să fie și el simțit ca un substantiv.

Drept consecință, după modelul unor locuțiuni prepoziționale ca:

în jurul,
 în față,
 în mijlocul,
 în dosul,

⁸ A. Martinet, *Grammaire fonctionnelle du français*, IIe édition, Paris 1979, CREDIF, p. 142.

⁹ Ibidem.

¹⁰ F. Ciobanu, op. cit., p. 96.

¹¹ Ibidem, p. 96.

articolul s-a generalizat la toate locuțiunile prepoziționale formate dintr-o prepoziție și un adverb, sau la prepozițiile formate dintr-un adverb:

înapoia,
dedesubtul,
îndărătul.

Cu timpul, unele dintre aceste locuțiuni prepoziționale, în același timp și locuțiuni adverbiale, s-au sudat. În așa fel, locuțiunile adverbiale au devenit adverbe, iar cele prepoziționale, prepoziții simple:

înapoi < în + apoi,
împotrivă < în + potrivă.

Este posibil că analogia adverbelor și a locuțiunilor adverbiale cu valoare de prepoziție, cu locuțiunile prepoziționale substantivale să fi fost mult ajutată și de faptul că prepoziția «de», care se întrebuița ca element de legătură între adverb și cuvântul următor – de cele mai multe ori un substantiv – se folosea în egelă măsură încă din latină pentru a exprima genitivul. De exemplu: «corium de tauro» a înlocuit progresiv construcția «tauri corium»¹².

În textele din secolul al XVI-lea, genitivul din exemplele: «casa de domnul», «cale de cetate» mai poate fi încă întâlnit alături de genitivul flexionar.

O. Densusianu¹³ arată că această construcție este frecventă în textele din secolul al XVI-lea, în special în legătură cu «pre (pren, în) mijloc de», de exemplu:

„*Tremiseși izvoare în balte, pre mijloc de codri trec ape”.*

(Psalt. Sch. 336)

alături de construcția cu articol «în (din) mijlocul», de exemplu:

„*Deci zise voinicilor... se-l rapă el din mijlocul lor”.*

Prin analogie cu situația substantivelor din locuțiunile prepoziționale, unele dintre adverbe au început să se articuleze și ele, iar forma cu prepoziția «de» a fost simțită ca învechită față de cea articulată, de exemplu:

„*Că se lu o mare cuviință a ta pre asupră de ceriu”.*

(Psalt. Sch. 19)

Forma nearticulată a lui «asupra» din locuțiunea «asupră de», care apare în citata de mai sus, constituie forma originară a adverbului, obișnuită în textele vechi. Alături de această locuțiune, cu aceeași valoare de prepoziție, se folosea și adverbul cu formă articulată. El a înlocuit treptat locuțiunea prepozițională «asupră de». În consecință, forma articulată «asupra» s-a impus și adverbului.

¹² Ibidem, p. 97.

¹³ O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, t. I, Paris 1938, Ed. E. Leroux, p. 143.

În lumina considerentelor de mai sus, ne pare justificată o constatare că între adverbele și prepozițiile există anumite afinități din punct de vedere morfologic, care ar proveni într-o anumită măsură din originea lor comună¹⁴.

Gramaticile istorice ale limbilor romanice atestază o frecventă folosire a prepozițiilor pe lângă adverbe, faptul surprinzător la o comparație cât de fugitivă, cu latina clasică. Aceasta nu folosea, după cum se știe, combinațiile de două prepoziții sau de prepoziție și adverb, aspru condamnate de gramatici. Latina târzie cunoaște însă o mare dezvoltare a construcțiilor de acest fel, dezvoltare care este explicată prin „necesitatea de a reda cu mai multă claritate și precizie diversele nuanțe exprimate de verbe, în special de verbe de mișcare”¹⁵.

Fără nici o îndoială, există o strânsă legătură între apariția și dezvoltarea prepozițiilor pe de o parte, și reducția numărului cazurilor pe de alta. Începînd cu o perioadă cînd prepozițiile se însarcinează cu o parte a raporturilor de exprimat, rolul desinențelor cazuale devine mai puțin important. În această situație nu mai există nici un obstacol pentru crearea unor fuziuni cu morfologie identică a cazurilor care au anumite afinități între ele.

Cervoni susține că tendința aceasta spre deflexionalizare a exercitat influența ei deja asupra limbii indoeuropene: „comme exemple on peut citer le «génitif» grec qui aurait hérité des valeurs du génitif et de l'ablatif indo-européens ou l'«ablatif» latin, dans lequel les comparatistes voient une synthèse de l'instrumental, du locatif et de l'ablatif indo-européens”¹⁶.

După cum se știe, latina avea posibilitatea de a distinge din punct de vedere morfologic starea de mișcare, grație flexiunii cazuale dezvoltate. Aceeași prepoziție, după cum era construită cu ablativul sau cu acuzativul, putea să exprime starea, pe lângă un verb static:

manere in villa,
in urbe esse

sau mișcarea, pe lângă un verb dinamic:

mittere in Asiam,
in urbem ire.

În sfîrșit, verbul însuși cu ajutorul unor procedee lexical-morfologice, și anume datorită preverbelor, putea să exprime cu destulă precizie diferitele nuanțe ale mișcării: *ire*, *abire*, *exire*, *adire*, etc. Dezvoltarea sistemului prepozițional și pierderea desinențelor cazuale au dus în latina târzie la ștergerea diferențelor dintre acuzativ și ablativ, deci la imposibilitatea exprimării morfologice a diferențelor dintre stare și mișcare.

De asemenea, au început să se folosească mai puțin prefixele verbale. După F. Ciobanu, limba română a moștenit un număr redus de prefixe verbale latinești, iar în

¹⁴ G. Le Bidois, R. Le Bidois, *Syntaxe du français moderne*, Paris 1935-1938, p. 592.

¹⁵ F. Ciobanu, *Valorile prepozițiilor în construcție cu adverbele*, în SG, vol. II, 1961, p. 45.

¹⁶ J. Cervoni, op. cit., p. 91.

alte limbi romanice, deși păstrate în număr ceva mai mare decât în română, prefixele servesc în marea majoritate a cazurilor la derivarea de verbe, de la alte părți de vorbire¹⁷.

Disapariția mijloacelor lexical-morfologice de exprimare a diferitelor nuanțe ale acțiunii verbului, și anume: pierderea deosebirii dintre acuzativ și ablativ ca și folosirea din ce în ce mai slabă a preverbelor, a avut drept urmare folosirea pe scară largă a prepozițiilor compuse și precizarea adverbilor cu ajutorul prepozițiilor: „Slăbirea rolului flexiunii în limba vorbită a contribuit la dispariția desinențelor cazuale prin dezvoltarea uzului prepozițiilor, în scopul de a face fraza mai clară [...] Tendința aceasta [...] este pe deplin realizată în limbile romanice”¹⁸.

Amintita dezvoltare a procesului de deflexionare aduce în continuare o reducere a flexiunii nominale latine la două cazuri în vechea franceză, pînă la înlocuirea completă a sistemului desinențelor cazuale cu sistemul prepozițional respectiv: „Mais y a-t-il des cas en français?... il n'y en a pas ou plutôt, il n'y en a plus [...] Le système casuel a été remplacé par un système de prépositions, qui avait l'avantage à la fois de marquer des rapports beaucoup plus nombreux et variés que les cas”¹⁹.

Româna, la rîndul ei, constituie un caz separat în lumea limbilor romanice, păstrîndu-și din șase cazuri latinești sistemul flexionar reprezentant prin 3 cazuri. Limba română are, din punctul de vedere al relațiilor sintactice exprimate, cinci cazuri. Acest fapt se oglindește numai parțial în paradigmă, deoarece formal avem cel mult trei opoziții cazuale²⁰.

Astfel, fenomenul trecerii funcției morfologice a cazurilor asupra unuia singur n-a mers în română pînă la capăt deși „în limbile romanice substantivul tinde spre a avea o formă fixă”²¹.

Drept consecință, în română, la masculin, formele cazuale latinești s-au sincretizat în una singură pentru singular și una pentru plural, cu excepția vocativului singular la numele de persoane. Substantivele feminine, la rîndul lor, au păstrat două forme cazuale la singular, și anume: una pentru nominativ-acuzativ («apă, casă, mamă»), a doua pentru genitiv-dativ (*unei* «ape, case, mame») ²².

Procesul deflexionalizării a fost frînat în această singură limbă romanică, după opinia lui S. Gogolewski, sub influența limbilor slave²³. Dînsul atrage la fel atenția asupra faptului că „o trăsătură semnificativă a declinărilor slave în răsăritul

¹⁷ F. Ciobanu, op. cit., p. 46.

¹⁸ Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, București 1968, Ed. Științifică, p. 166-167.

¹⁹ G. Le Bidois, R. Le Bidois, op. cit., p. 602.

²⁰ V. Robu, I. Iordan, *Limba română contemporană*, București 1978, Ed. didactică și pedagogică, p. 340.

²¹ Al. Rosetti, *Le mot. Esquisse d'une théorie générale*, Copenhague – București 1943, Série I, Mémoires 3, p. 29.

²² V. Robu, I. Iordan, op. cit., p. 341.

²³ S. Gogolewski, *Kategoria przypadka w słowiańskich i romańskich językach ligi bałkańskiej*, UL, 1982, p. 22.

Balcanilor constituie faptul că o tendință puternică spre diminuarea cazurilor nu este însoțită de o tendință spre eliminarea formelor vocativului²⁴.

Astfel, sub influența slavă a fost creată, necunoscută în latină, forma vocativului, legată de genul feminin singular, de exemplu: «bunico!».

După cum se știe, româna a conservat vocativul latinesc masculin în *-e* și desinența aceasta a fost întărită probabil și de influența corespondentelor slave de tip: «bože, čoveče»²⁵. În plus, româna și-a creat și alte forme de vocativ, și anume: substantivele feminine terminate în *-ia* au căpătat un vocativ în *-ie* (Marie!), iar la cele masculine, pe lângă forma în *-e*, a apărut o nouă formă de vocativ în *-ule* (Radule!)

Față de această multiplicitate de forme întâlnite în limba vorbită, limba literară reacționează printr-o tendință opusă, întrebându-se, cu valoare de vocativ, formele de nominativ: „în limba cultă este semnificativă extinderea de care se bucură forme de nume proprii, ca Maria! Ana!”²⁶. Oare ar fi fost un vestitor al deflexionalizării viitoare?

În lumina considerentelor de mai sus, se poate observa, în limba română, o coexistență a prepozițiilor și a desinențelor cazuale care indică, unele și altele, funcția substantivului în frază: „Il est utile de ne pas perdre de vue les aspects par lesquels prépositions et flexions casuelles sont les manifestations d'un même phénomène. Les uns et les autres sont des solutions au problème de la mise en discours des substantifs...”²⁷.

De remarcat însă că cele două elemente ale flexiunii nominale: prepoziția și desinența causală coexistă într-un mod determinat, și anume prepoziția are calitatea de element care determină și impune substantivului însoțit o formă causală respectivă: „prezența prepozițiilor impune substantivelor și altor părți de vorbire cu valoare substantivală cerute de ele anumite forme cazuale ca și restricții de articulare”²⁸.

Să fie spus în treacăt că, în română, cele mai multe prepoziții, deci aproape toate cele primare ca și majoritatea celor compuse, se construiesc cu cazul acuzativ. Prepozițiile «asupra, contra» și prepozițiile provenite din adverbe cu forma articulată au regim de caz genitiv, pe când prepozițiile din seria: «conform, contrar, datorită, grație, mulțumită, potrivit» se construiesc cu cazul dativ.

De amintit, pe lângă aceasta, că prepozițiile cu regim de genitiv și de dativ se diferențiază tranșant de cele cu regim de acuzativ și prin relațiile lor specifice cu mărcile categoriei determinării, în sensul că primele impun obligatoriu determinarea cu unul dintre tipurile de articol, marcat, la rândul lui, cu desinențele cazuale specifice acestor două cazuri, în timp ce prepozițiile cu regim de acuzativ nu admit,

²⁴ Ibidem, p. 19.

²⁵ Ibidem, p. 22.

²⁶ I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, *Structura morfologică a limbii române contemporane*, București 1967, Ed. Științifică, p. 303.

²⁷ J. Cervoni, op. cit., p. 93.

²⁸ M. Avram, *Gramatica pentru toți*, București 1986, Ed. Academiei Republicii Socialiste România, p. 212.

după cum se știe, articolul hotărât enclitic, iar în cazul articolelor proclitice, ele sînt compatibile cu desinența cazuală zero, specifică acuzativului.

Față de lipsa desinențelor cazuale în celelalte limbi romanice, rămîne semnificativă, pe cît se pare, existența în română a construcțiilor prepoziționale echivalente cu menționate mai sus formele cazuale: „există de asemenea o tendință de permutare a elementelor purtătoare ale raportului cazual înaintea formelor flexionare: unele valori cazuale se realizează și prepozițional”²⁹.

Astfel, în limba vorbită, formele de dativ cu morfem enclitic pot fi înlocuite prin construcții cu prepoziții «la» și «căt-re», de exemplu:

*dau mîncare la găini,
le-am dat la copii,
scriu la tată,
i-am spus la Veronica,
a zis căt-re mine.*

Amintim că, înaintea extinderii de folosire a prepoziției «la» la orice substantive comune și proprii, ea se întrebuițna numai la cuvinte total sau parțial invariabile:

*s-au dat premii la trei elevi,
la numeroși participanți,
la o parte dintre ei.*

Construcția cu prepoziția «a», la rîndul ei, reprezintă, în unele situații, singurul mijloc de redare a genitivului (la numerale, pronumele «ce» și «ceea ce», la adjectivul nearticulat «numeroși») în timp ce în altele, ea concurează forma de genitiv:

a anumiți		anumitor
o parte din		unei părți din.

Pe lîngă aceasta, în mod excepțional, prepoziția «a» se folosește și cu valoare de dativ, tot cu numerale sau cu pronume, după prepozițiile care cer dativul:

datorită a trei factori

și după adverbe de tipul «contrar»:

contrar a ceea ce știam.

Flexiunea cazuală legată de genitiv poate fi înlocuită și prin construcții cu prepoziția «de»:

*miez de noapte,
vîrf de munte,
mijloc de codru.*

²⁹ I. Iordan, V. Guțu-Romalo, Al. Niculescu, op. cit., p. 100.

Existența construcțiilor prepoziționale echivalente cu forme cazuale are, pe cât se pare, o origine funcțională întrucât există menționată de Mioara Avram „deosebirea dată de sensul mai precis, de obicei și mai concret al construcțiilor prepoziționale față de flexiunea nominală păstrată din latina într-o formă redusă”³⁰.

Această stare de fapt poate fi considerată, după părerea noastră, drept o tendință de slăbire a flexiunii cazuale, pe care o pricepem ca un vestifor al deflexionizării inevitabile a limbii române – în consecință a evoluției sale flești. Remarcăm că în româna din secolul al XVI-lea, formele de genitiv și de dativ flexionar ale substantivelor erau mai des întrebuințate decât construcțiile cu prepoziția «de» sau «a»³¹.

Amintita tendință spre deflexionalizare funcționează de altfel neîntrerupt de la indoeuropeană pînă în limbile moderne și explică o reducere progresivă a numărului cazurilor, pînă în variantă zero.

Absența flexiunii nominale în franceza contemporană, ca și în celelalte limbi romanice, poate să fie pricepută³² ca o ultimă etapă a evoluției acesteia, un fel de încheiere. Din această perspectivă, existența în româna contemporană a unei tendințe analitice care tinde spre dezvoltare poate fi confirmată, pe cât se poate, ipoteza noastră.

Pentru a avea o privire de ansamblu asupra *interdependenței* între apariția prepozițiilor, pe de o parte, și dispariția desinențelor cazuale, pe de alta, ne permitem o observație că formarea prepozițiilor poate să fie pricepută ca o înlocuire a morfologiei interne cu morfologia externă, sau altfel spus, cu o sintaxă care se servește de niște morfeme separate, deturnate de întrebuințările lor primare și adaptate la sistematizarea cea nouă.

Față de această stare de lucruri, este de recunoscut că prepozițiile ca și flexiunile cazuale sînt manifestările aceluiași fenomen: unele și altele au scopul comun de a asigura punerea în vorbire a numelui cu o funcție respectivă.

³⁰ M. Avram, op. cit., p. 214.

³¹ Al. Rosetti, op. cit., p. 556.

³² J. Cervoni, op. cit., p. 187.